

EROL GÜNGÖR, A SOCIOLOGIST WHO OPENED UP A FIELD FOR HISTORY, CULTURE AND CIVILIZATION IN TURKISH MODERNIZATION

CEVAT ÖZYURT

Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü /
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İTBF Sosyoloji Bölümü
Mail: cevat.ozyurt@manas.edu.kg ve ozyurtcevat@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1818-6312>

ABSTRACT

This article presents a descriptive analysis of the writings on Turkish modernization by Erol Güngör, a sociologist with important and original insights on social change in Turkey. The main purposes of this article are to present Güngör's criticisms of the existing paradigms of Turkish modernization; his suggestions on how modernization can be achieved in harmony with Turkish identity and Culture; his unique perspective on the position of Turkish society within civilizations. The determination of the elements of continuity and variability in Güngör's writing on the aforementioned topics through a chronological reading constitutes the original dimension of this study. For this reason, the data presented in this article were obtained from primary sources. It can be seen that Güngör's views on Turkish modernization are presented in a contradictory manner, as chronological analysis has not been carried out in studies on this topic in the literature so far. In order not to push the boundaries of the article, these contradictions are not shown in detail in the text.

Keywords: Erol Güngör, Historical Consciousness, Turkish Modernization, Turkish Culture, Civilization, Westernization, Nationalism.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 25.01.2023
Kabul Tarihi: 16.03.2023
Yayın Tarihi: 15.06.2023
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

ÖZYURT Cevat (2023). "Tarih, Kültür ve Uygurluğa Türk Modernleşmesinde Alan Açan Sosyolog: Erol Güngör". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 64. (58-82)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 64 • Ocak-Haziran 2022

TARİH, KÜLTÜR VE UYGARLIĞA TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ALAN AÇAN SOSYOLOG: EROL GÜNGÖR

CEVAT ÖZYURT

Öz

Bu makale, Türkiye’de toplumsal değişme üzerine önemli ve özgün tespitleri olan sosyolog Erol Güngör’ün Türk modernleşmesi üzerine yazılarının betimsel bir analizini yapmaktadır. Güngör’ün Türk modernleşmesine ilişkin mevcut paradigmalara yönelttiği eleştirileri; modernleşmenin Türk kimliği ve kültürüyle uyumlu biçimde sağlanabilmesine ilişkin yaptığı önerileri; Türk toplumunun medeniyetler içindeki konumuna ilişkin geliştirdiği özgün bakışı ortaya koymak bu makalenin temel amacını oluşturmaktadır. Belirtilen konulara ilişkin Güngör’ün yazım serüveninde süreklilik ve değişkenlik arz eden unsurların kronolojik bir okumayla tespit edilmesi bu çalışmanın özgün boyutunu oluşturmaktadır. Bu nedenle makaledeki verilerin birincil kaynaklardan elde edilmesine özen gösterilmiştir. Konu hakkında literatürde bugüne kadar yapılan çalışmalarda kronolojik nitelikli analizler yapılmadığı için, Güngör’ün Türk modernleşmesine ilişkin görüşlerinin çelişkili biçimde sunulduğu görülmektedir. Makalenin sınırlarını zorlamamak için bu çelişkiler metinde detaylı olarak gösterilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Erol Güngör, Tarih Bilinci, Türk Modernleşmesi, Türk Kültürü, Medeniyet, Batılılaşma, Milliyetçilik.

Giriş

Toplumsal değişme analizi, Türk sosyolojisinde hep değer yönelimli tartışmalardan biri olmuştur. Sosyologlar, sosyal bilimin imkânlarından yararlanarak bir dizi kalıp soruya cevap vermeye çalışmışlardır. Toplum hangi ilkeler ve değerler ekseninde değişmeli? Değişimin yönü ne olmalı? Türk modernleşmesinde medeniyetlere karşı tutum nasıl olmalı? Değişim, maddi ve manevi alanların hangisini ve ne kadar kapsamalı? Değişimde öncü rol topluma mı yoksa siyasi seçkinlere mi ait olmalı? Geleneksel toplum paradigması ile modern toplum paradigması arasındaki gerilim nasıl çözülmeli? Bu sorulara verilen cevaplar, sosyologların tarih, toplum, millet, kültür, uygarlık, modernlik, kalkınma ve manevi değerlere ilişkin algılarıyla doğrudan ilişkili olduğu için sübjektif niteliklidir.

Toplumsal değişme analizlerindeki bu sübjektiflik, sosyologların bilimsel olarak yetkin olmayışlarıyla açıklanamaz. Türkiye’de yirminci yüzyılın başlarında İmparatorluk’tan milli-devlete geçilmiştir. Demografik yapıdan siyasal yapıya, eğitim politikası ve kurumlardan üretim ve tüketim ilişkilerine, adalet mekanizmasından sanat ve edebiyat alanlarına kadar toplumun tüm unsurlarında değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu süreçte mevcut olan toplumsal unsurların ne kadarının korunacağına ve hangi yeni unsurların alınacağına dair tartışmanın odağında “muhafaza”, “ihya”, “reform” ve “inşa” kavramları yer alır.

Radikal modernist bir tutuma sahip olan pozitivist inkılapçıların gündemi, toplumsallığın topyekûn inşa edilmesidir; toplum mühendisliğine mesafeli duran muhafazakârlar ise toplumsal yapıda siyasal kararlarla değişiklik yapmanın toplumun tarihsel karakterini bozacağından endişe duyarlar. Milliyetçi aydınlar veya sosyal bilimcilerin bulunduğu konum, inkılapçılar ile muhafazakârların arasında bir yerdedir. Kültür ve tarihe yaptığı vurgular onları muhafazakârlara yaklaştırırken, milleti “inşa etmek”ten söz ettiklerinde pozitivist metodolojiye ve inkılapçı ideolojiye yakınlaşırlar (Gökcalp, 1982: 26). Ancak milliyetçi yaklaşımların tekil bir görünüm arz etmediğini de belirtmek gerekir. Örneğin inşa sürecinde halkçı bir yaklaşımla yakın tarihe mi yoksa romantik bir yaklaşımla uzak tarihe mi referans yapılacağına dair düşünceler, milliyetçilerin muhafazakâr ve inkılapçı kategorilerden hangisine yerleştirileceğini de belirler. Muhafazakâr ve inkılapçı düşünceler, tarih felsefeleri ekseninde toplumsallığa ilişkin sabit değerler önerirler. Milliyetçi ideoloji/düşünce ise toplumun, milletin ve devletin içinde bulunduğu konjonktüre göre yeniden biçimlenen bir esnekliğe sahiptir. Bu nedenle milliyetçi düşünürleri analiz ederken onların eserlerini kronolojik olarak okumak ayrı bir önem arz eder.

Sosyoloji Türkiye'ye modernleşmenin kavşağındaki toplumun büyük buhranlar yaşadığı bir dönemde girmiştir. İlk Türk sosyologları, siyasal ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak veya iktisadi kalkınma hamlesine yön verecek mucize bir formül aramışlardır. Bulunan formül genellikle bilimsel nedensellik ilişkisi çerçevesinde mevcut sorunlara yol açan inanç, değer ve kurumları tespit edip, bunları olumlu değişimi sağlayacak inanç, değer ve kurumlarla değiştirmek olmuştur. Mevcut durumu patolojik gören toplum mühendisliği yönelimli bu sosyolojinin amacı, yeni bir toplum ve yeni bir kültür inşa etmek olduğundan, bilim adamları yabancı, soyut ve müdahaleci görünüm almıştır. Erol Güngör, yerleşik pozitivist/ilerlemeci bu sosyoloji yaklaşımının mevcut toplumsal sorunları çözmek bir yana daha da artırdığını gözlemleyerek, Türk sosyolojisini kusurlarından arındırmaya çalışmıştır. Türkiye'de modernleşme ile Batılılaşmanın farklı şeyler olduğunu sosyologlar altmışlı yıllarda kabul etmişlerdir. Erol Güngör yaşadığı dönemde, Batı-dışı bir modernlik imkânını arayan akademisyen sosyologların sağ kanattaki en belirgin ismidir. Ona göre, medeniyet bilinci olmadan tarihsel, yerel, kültürel, milli ve dinsel değerleri yaşatmak imkânsızdır.

Batı Medeniyeti İçinde Ulusal Kimliği Kurmak

On dokuz yaşında bir üniversite öğrencisi olan Erol Güngör, 1957 yılında İstanbul Milliyetçiler Derneği'nde Türkiye'de yabancı kültürün hâkimiyetine dikkat çeken bir konferans verir. Konu, Türkiye'de Hıristiyan misyonerlerin faaliyetleridir. Konferans, 1963 yılında *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* başlığıyla kitap halinde yayınlanır. Bu yayın, genç Güngör'ün toplumsal sorunlarla ciddi olarak ilgilenmeye başladığını, ideolojik düşüncelerine bilimsel bir perspektif kazandırmaya çalıştığını ve kendine olan özgüvenini göstermektedir.

“Giriş” yazısının ilk ve son paragrafları, toplumsal değişme, kültür ve medeniyet konularında Güngör'ün çeyrek asır devam edecek olan bilimsel ve düşünsel faaliyetlerinin temel tezlerini yansıtır: Türkiye, bin yıl kendini yoğurarak bir millet haline getiren İslam medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş sürecindedir. Ülke, yüzyıllardır girmeye çalıştığı Batı medeniyetinin “eşiğinde” bulunmaktadır. Yönelmiş olduğu Batı medeniyeti ekseninde milli nizamını henüz kuramamış olan Türk toplumu, bir buhran yaşamaktadır. Toplumsal değerler ve normların “kısır ve kuru” halde bulunduğu bir süreçte, Batı medeniyetine geçme çabalarının doğuracağı zararları, ciddi olarak düşünmek gerekmektedir. Batı medeniyetine girmek, Batı dünyası içinde Türk kimliğinin erimesi sonucunu doğurma tehlikesini beraberinde geti-

rebilir. Bu tehlikeden kurtulmak için, Türkiye, “milli kültür meselesi”ni halletmek ve “kendi milli kıymetler nizamını” oluşturmak zorundadır. Diğer bir ifadeyle, medeniyet değişimi sürecinde Türkiye’nin kültürel yabancılaşmaya ve kültür emperyalizmine karşı koyabilmesi için, milli unsurlarını kuvvetli hale getirmesi gerekmektedir (Güngör, 1963: 6, 9).

Güngör, Türkiye’de Batılılaşma sürecinin analizinde, hocası Mümtaz Turhan’ın geliştirmiş olduğu “mecburi kültür değişimleri” ve “serbest kültür değişimleri” kavramlarını ve bu kavramlara içkin yargıları işe koşar. Böylece, topyekûn Batılılaşma eleştirisi yapmaktan kurtularak, mecburi kültür değişimi kapsamına soktuğu “yanlış Batılılaşma”yı eleştirme imkânı bulmuş olur. Toplum mühendisliğinin ürünü olan yanlış Batılılaşma, tarihsel bağları zayıflattığı için Türk milli kültürünün oluşumuna hizmet edememiştir.

“Türk-İslam kültür ve medeniyetine kapadığımız kapıları Garba açtığımız zaman değişen içtimai nizamla beraber bu nizamın tebdiline matuf mecburi kaideler bizi biz olmaktan çıkardı ve ister istemez Garbın zebunu kıldı. Yeni bir nizama ayak uydurmak için feda ettiğimiz kültürden boşalan yere Avrupa’nın ihraç ettiği bir yığın molozun dolması pek tabii bir netice idi. Elimizde bunları ayıklayacak bir kıstas kalmamıştı. Şarklı mı idik? Hayır. Ya Garplı? Bunu da hiç kimse iddia edemez. Zaten Garbı tanısaydık kendimize dönerdik” (Güngör, 1963: 105).

Altmışlı yıllardaki diğer yazılarında da vurguladığı gibi Güngör’e göre, Türkiye’deki kültür sorununun temelinde Batı’yı tanımama veya yanlış tanıma bulunmaktadır. Sorun, Batılılaşma değil, yanlış Batılılaşmadır. Batılılaşma sürecindeki değişimi yönetmek için yapılan “mecburi kaideler” (siyasal otoritenin aldığı kararlar) yabancılaşmaya neden olmuştur. Güngör, Ziya Gökalp tarafından ortaya atılan ve Mümtaz Turhan tarafından yeniden yorumlanan “medeniyet içinde millet” olma idealine bağlı olduğunu gösteriyor. Onların medeniyetten kastettikleri, Batı medeniyetidir. Batı medeniyetine girmek, Türk modernleşmesini sağlamanın zaruri koşulu olarak görülmektedir. Yetmişli yıllara kadar Türk milliyetçiliğinde yaygın kabul görmüş bu ideal, yetmişli yıllardan itibaren sorgulanmaya başlanmıştır. Güngör’ün yazılarının, milliyetçi camiadaki bu sorgulamalara yön veren bir özelliği bulunur.

Batı Medeniyetini Sorgulamak

Güngör, 1975 yılında daha önce yayınlanmış yazılarını derlediği *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabında kültür ve medeniyet değişmelerini analizine devam eder. Yazar bu dönemde çağdaş medeniyeti tekil algılar ve Batı medeniyeti ile özdeşleştirmeye devam eder. Ona göre, Avrupa, Kuzey Ame-

rika ve Japonya dışında tüm dünyada bir “Batılılaşma veya Batı Medeniyeti dairesine girme problemi” mevcuttur. Bu sorun, dönemin komünist ülkeleri için de geçerlidir.

Kitap, aynı zamanda modernleşme veya Batılılaşmaya ilişkin birtakım belirsizliklere de dikkat çeker. Sosyal bilimler, kültür ve medeniyet alanlarında gerçekleşen değişme olgusunun ne kadar süreceğini, hangi safhalardan geçeceğini ve nasıl sonuçlanacağını öngörememektedir. Belirsizlik, metot konusunda da görülür; bir memleketin en kolay ve en hızlı biçimde nasıl modernleştirileceği üzerine söylenenler, birer spekülasyon niteliğindedir (Güngör, 1986: 88). Yıllar önce M. Turhan Batılılaşma sürecinde başarının, hedef ve metodun doğru belirlenmesine bağlı olduğunu ifade etmişti (Turhan, 1987: 168). Hem Turhan hem de Güngör, Türkiye’de inkılapçıların milli kültür endişesi taşımadan Batılılaşma sürecinde aşırı kararlar almalarını ve modernleşmeyi taklitçilik düzeyine indirgemelerini yoğun eleştiri konusu yapmışlardır. Yukarıdan gelen mecburi kültür değişmelerini yanlış bularak, aşağıdan gelen serbest kültür değişmelerinin sağlıklı modernleşmeyi ve Batılılaşmayı mümkün kılacağı tezini savunmuşlardır. Toplumsal değişme olgusuna dar çerçeveden bakan Turhan’ın Batılılaşma hedefi daha açık olduğu için metot konusunda söyledikleri de nettir. Ancak toplum ve millet anlayışında din, tarih, yerellik ve kültür unsurlarına güçlü vurgular yapan Güngör, hem Batı toplumunun iç niteliğini hem de kültür değişmeleri sürecini karmaşık bulur. Ona göre bilim, Batı medeniyetinin muhtevasının ne olduğuna dair henüz bir açıklama getirebilmiş değildir. Buna rağmen, Batı-dışı toplumların bu modern medeniyetten beklentileri genel bir benzerlik arz etmektedir:

“Milletlere kendi başına ayakta durabilecek gücü vermek için gerekli ilim ve teknik seviyesine ve bunlarla organize edilecek bir sosyal bünyeye kavuşmak. Modern medeniyet Batı memleketlerinde geliştiği için, ona sonradan katılan ülkeler ister-istemez Batı memleketlerini örnek almakta ve bu yüzden kalkınma, modernleşme, Batılılaşma gibi kavramlar çok defa aynı manada kullanılmaktadır” (Güngör, 1986: 88).

Güngör’e göre, medeniyet, toplumsallığın hem maddi hem de manevi alanlarına ilişkin değerler üretir. Dünyadaki üretim biçimleri birbirine yakınlaştığı gibi, ahlaki değerler de yakınlaşmaktadır. Bu anlayış, toplumların karşılıklı etkileşime açık olarak gelişim göstereceği varsayımına dayalıdır. Bu nedenle, Güngör’ün milli kültür anlayışı, Ziya Gökalp’ın milli kültür anlayışına zıt bir görünüm arz eder. Kültürü toplumun manevi alanıyla, medeniyeti ise toplumun maddi alanıyla ilişkilendiren Gökalp, milli kültürün (harsın) kapsamını özsel/kökensel unsurlarla sınırlandırarak medeniyet ile

kültürün toplumsallığın farklı boyutlardaki görünümüleri olduğunu savunmuştur (Özyurt, 2005). Güngör'e göre, Gökalp'in hars-medeniyet ayrımı biri doğru diğeri yanlış iki önemli sonuç doğurur: Hars-medeniyet ayrımı, "medeniyetin dışında milli kültürlerin gerçekliğini görmesi ve böylece hem milli bir kültüre hem de ortak bir medeniyete sahip olmanın imkânını telkin etmesi bakımından... oldukça ileri bir adım"dır. Ancak Gökalp'in oluşturduğu bu dikotomi, kültür ile medeniyet arasındaki ilişkiyi yok saymıştır. Bir medeniyet çerçevesine girmek demek, bilim ve teknoloji unsurlarının yanı sıra, aynı zamanda ahlak, sanat, edebiyat ve gündelik yaşama ilişkin unsurları da almak ve bu unsurları milli kültürle uyumlu hale getirmek demektir (Güngör, 1986: 100). Güngör'e göre, bu gerçekliği Türk milliyetçileri arasında ilk olarak Turhan görebilmiştir. Turhan, kültür ve medeniyet arasındaki farkın özsel değil biçimsel ve sosyal olduğunu savunmuştur (Turhan, 1987: 34-5). Bir millet medeniyet unsurlarını bünyesine olduğu gibi değil, özümseyerek aktarır ve böylece uygarlık içinde milli kültürler oluşur. Gökalp'in saf kültür yaklaşımına mesafeli duran ve Turhan'ın açık kültür yaklaşımını benimseyen Güngör, hars-medeniyet ilişkisini şöyle açıklar:

"Kültür ve medeniyet birbirinden ayrı hadiseler değildir. Milli kültürler bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir. Milletler, arasında alış-veriş konusu olan ortak medeniyet unsurları her milletin kendi şartları içinde kendisine mahsus bir hüviyete kavuşur ve böylece her millet medeniyeti kendi tarzında benimser. Bizim kültür dediğimiz şey medeniyetin cemiyetlere intikal ediş tarzı veya onlarca benimsenmiş şeklidir" (Güngör, 1986: 101).

Güngör, medeniyet üzerine yazdığında, daima Gökalp'in hars-medeniyet ayrımından doğan yanlışlıkları düzeltme ihtiyacı hissetmiştir (Özyurt, 2018: 25). Bir milletin harsı ile medeniyeti birbirinden ayrı şeyler olmayıp, millet bir medeniyet çerçevesinde kendi özgün kültürlerini "seçerek" oluşturmuştur ve oluşturmaya devam eder (Güngör, 1999: 16). Seçicilik ilkesi, milletlerin medeniyetler içinde konumlandırılarak, medeniyet değişince kültürün de kökten değişeceği yönündeki kaygıyı ortadan kaldırır.

Ona göre, kültür değişmelerinin "seçici olay" olmasının iki anlamı vardır. Birincisi bir toplum başka kültürlerden alacağı şeylerin önceliğini madde unsurlara veya manevi unsurlara verebilir. İkincisi, bir kültürün başka kültürlerden alacağı şeylerin otomatik bir sıralaması bulunmamaktadır; bir kültürün bazı unsurları alınırken diğerleri dışarıda tutulabilir. Bu iki ilke, hiçbir toplumun, başka bir topluma kültürel model olamayacağını gösterir (Güngör, 1999: 16).

Türk Kültürü ve Milliyetçilik kitabında yukarıda aktardığımız kuramsal tartışma, modernleşme sürecinde Batı ile kurulan ilişkinin hem medeniyet hem de kültür boyutunun olduğu ve olması gerektiği tezini ortaya koyar. Bununla birlikte Güngör, bu ilişkide bilim ve teknoloji aktarımına yaptığı vurguları manevi kültür unsurlarında veya herhangi bir değer alanında yapmaz. Kültürel etkileşimin doğallığını ve bu doğallığın birtakım kültür değişmelerine yol açabileceğini vurgulanmakla yetinir. Batı'yı nasıl insan olunacağına dair bir referans haline getirmeyerek, kendini inkılapçı yanlı Batılılaşma paradigmasından ayırtmış olur.

Bu kitapta yer alan “Kültürde Eski ve Yeni” ile “Milliyetçilik ve Medeniyetçilik” yazılarının tımsı, kitabın genelinden farklıdır. Birinci yazı, medeniyetin “objektif”, kültürün ise “sübjektif” özelliğine vurgu yapar: Medeniyetin ve teknolojinin ürünlerindeki yenilik, mükemmelliği ifade eder. Bu ürünler, iyi yaşam için birer “araç”tır. Bu araçların sağladığı imkânların ifadesi olan medeniyet, insanlık tarihinde “tek istikametli ve ileriye doğru bir gelişme göstermiştir”. At arabası ile kamyon arasındaki fark, medeniyetin objektif ölçülerle ilerlediğini gösterir. O, kültürel eserlerde objektif ölçümü mümkün görmez; dolayısıyla bu alandaki yenilik, mükemmelliği değil zaman farkını ifade eder. Kültürel değerler, araç değil “amaç” olduğu için, bu alanda “tek istikametli ve ileriye doğru bir gidiş görülmez” (Güngör, 1986: 117-8). Burada Güngör, medeniyeti teknolojiye indirgeyen bir yaklaşıma sahiptir. Kültür ve medeniyet arasında oluşturulan “amaç-araç ayrımı”, Batı medeniyetinin reddedilmesi sonucunu doğurmasa da, onun insanca bir yaşam için yeterli olmadığına dair şüpheleri artırır.

“Milliyetçilik ve Medeniyetçilik” yazısı, milli kültürlerin medeniyetlerden değil, medeniyetlerin milli kültürlerden doğduğunu ifade etmesi açısından dikkat çekicidir. Güngör bu yazıda, Batı eksenli bir medeniyet anlayışına rezerv koyma hamlelerinden birini yapar: “Milliyetçilik, milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirmek ve cemiyeti soysuz değişmelerin açık pazar yeri halinden kurtarmak hareketidir. Binaenaleyh milliyetçilik, aynı zamanda bir medeniyet davasıdır” (Güngör, 1986: 113). Milli kültürler, “dünya medeniyeti”ni soysuzlaşmadan koruyabileceği gibi onun gelişimini sağlayacak en önemli dayanağı oluşturur. Modern medeniyetin insanlık tarihinde bir zirve olduğu kanaati artık sarsılmaktadır: “Batı medeniyetinin geliştirdiği insan ve cemiyet tipi bizzat Batı’da ciddi bir huzursuzluk kaynağı olmaya başlamıştır”. Batı medeniyeti içinde ortaya çıkan büyük sorunlara tepki olarak yine bu medeniyet içinden ortaya çıkmış olan Egzistansiyalizm,

Marksizm, Faşizm ve hippie komünleri mevcut sorunların çözümünde istikbal vaat edememektedir (Güngör, 1986: 113). Diğer taraftan Batı medeniyetinin tüm dünyaya yayılmış olması, yerli kültürlerin kaybolma tehdidini doğurmaktadır. Teknolojik gelişmenin tüm dünya toplumlarını birbirine benzer hale getirmesi, milli kültürlerin medeniyete katkıda bulunma fonksiyonunu ortadan kaldırarak, genel medeniyetin esas kaynağını kurutmaktadır (Güngör, 1986: 114-5). Onun esas amacı, Batı medeniyetine yönelttiği eleştirileri, doku uyumsuzluğu biçiminde açıklamak olmalı ki milli kültürü medeniyetin kaynağı kabul eden bu yaklaşımında pek ısrarlı görünmez.

Güngör, 1975'de yayınlanan *Sosyal Ahlak* kitabında medeniyetin maddi boyutları ile manevi boyutlarını ayırıştırarak, Batı medeniyetinin farklı ve ileri bir analizini yapar. Kitapta medeniyet-ahlak ilişkisinin güçlü biçimde vurgulanmış olması dikkat çeker. Kitapta medeniyet, modern Batı medeniyetini ifade etmektedir. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* kitabında Türkiye'nin Batı medeniyeti ile olan ilişkisi ve doğurduğu sonuçlar analiz edilmişti. *Sosyal Ahlak* kitabındaki medeniyet analizi, küresel ölçeklidir. Dünya toplumları Batılılaşırken neler kazanmakta ve neler kaybetmektedir? Maddi alandaki başarısı tartışılmaz olan çağdaş Batı medeniyeti, tüm toplumlara model olabilecek insancıl değerler, normlar ve kurumlara ne ölçüde sahiptir? Tarihsel medeniyetlerin, özellikle İslam ve Doğu medeniyetlerinin çağdaş Batı medeniyetine katkı yapabileceği unsurlar mevcut mudur? Güngör'ün bu sorulara verdiği cevaplar, onu, II. Meşrutiyet dönemi İslamcı aydınlarından Mehmet Âkif ve Sait Halim Paşa'nın analizlerine yakınlaştırır. Âkif, medeniyeti "fazilet" yani manevi değerler ekseninde tanımlayarak, bilim ve teknoloji (marifet) alanında modernleşmenin gerekliliğini ısrarla vurgulamasına rağmen, medeniyet değişimine sert biçimde karşı çıkmıştır (Özyurt, 2011). Yetmişli yılların ortalarında Güngör ise Batı medeniyetinin aşırılıklarını ve eksikliklerini tespit etse de, Batı'yı hâlâ medeniyetin adresi olarak görmektedir.

Sosyal Ahlak kitabı, Güngör'ün medeniyet anlayışındaki "kırılmalar"ı görmek için önemlidir: Toplumların ahlakı, içinde yer aldıkları veya yönelindikleri sistemle yakından ilgilidir. Bugün tüm toplumlar, modern medeniyete öncülük eden Batı toplumlarında mevcut olan sosyal yapıya erişme, yani "kalkınma" çabası içindedir. "Çağdaş medeniyete ulaşma", burada kalkınmak ve "sosyal ve iktisadi bakımdan büyük güç kazanmış olan ülkeler gibi olmak" demektir. Çağdaş medeniyeti eski medeniyetlerden ayıran en önemli özellik, teknolojidir. Tüm toplumlar için cazip olan bu teknoloji, toplumsallığın diğer alanlarını da biçimlendirmektedir. Teknoloji

kültürünün hâkim olduğu günümüz toplumları maddi kalkınma yönünden olduğu gibi, manevi yönden de süratle birbirine yaklaşmakta veya manevi temasta bulunmaktadır. Modern medeniyet sayesinde “tek bir toplum” gibi yakınlaşan tüm dünyada ahlaki değerler de birbirine benzeyerek ortak bir görünüm arz etmektedir. Medeniyet meselesi, maddi kalkınmadan ibaret olmayıp, doğrudan ahlakla ilişkili olan “insanlığın manevi gelişmesini” sorun edindir. Medeniyet, insanlar arası ilişkilerin yumuşaması ve bu ilişkilere “saygı ve sevginin hâkim olması”nı ifade eder. Hâlbuki modern medeniyetin sunduğu imkânlar, insancıl değerlerin geliştirilmesi yönünde kullanılabilir. Maddi kalkınmanın yanı sıra ahlak terbiyesi vererek “manevi kalkınma”yı gerçekleştirmek, toplumun en büyük görevlerinden biridir (Güngör, 1998: 102-4). Bu açıklamalar, Batı’nın maddi gelişmişliği ile Türk ve İslam toplumunun manevi mirasını kaynaştırma ihtiyacını vurgular gibidir. İki unsuru kaynaştırma ihtiyacı Âkif tarafından da vurgulanmıştı. Âkif, konuyla ilgili tüm yazılarında kaynaştırmanın zemininin İslam medeniyeti olduğunu vurgular; Güngör’ün ilk yazılarına göre zemin Batı medeniyetidir, son yazılarında ise yeni İslam medeniyeti diyebileceğimiz bir zeminin oluşumuna işaret edilir.

Güngör, kitabın sonlarına doğru gelişmiş Batı toplumlarındaki ahlaki yapının analizine tekrar döner: Sanayi devriminin beşiği olan Batı ve Kuzey Avrupa ile yirminci yüzyılın ikinci yarısında en ileri sanayi toplumu haline gelen Amerika siyasi, ahlaki ve fikri bir buhran yaşamaktadır. Sanayileşme sürecinde “geleneksel kıymet sistemleri büyük ölçüde sarsılmış, buna karşılık yeni medeniyet için manevi bir temel kurulamamıştır”. Bu buhran, Nazizm ve Komünizm gibi totaliter sistemlere ilgiyi artırmış olsa da her iki sistemin dünyadaki manevi boşluğu daha da derinleştirdiği kısa sürede görülmüştür. Teknoloji alanında görülen göz kamaştırıcı ilerlemenin aksine, insana verilen değerler giderek azalması ve çalışma hayatındaki insanın bir makine gibi algılanması, Batı dünyasında modern medeniyetin sorgulanma sürecini başlatmıştır. “Makine medeniyeti”nde araçlar amaçların yerine geçmiş ve “sahte değerler” hâkim olmuştur. Medeniyet, insani içeriğinden soyutlanarak modern teknolojiye sahip olmayan toplumlar “barbar” sayılmıştır. Güngör bu anlayışı sorgulayarak bizzat modern teknolojinin yüksek bir barbarlık potansiyeline sahip olduğunu vurgular; teknoloji, “birkaç bomba ile milyonlarca insanı öldürme gücü” vermiştir. Analizin sonucu, makine medeniyetinden vazgeçmeyi değil bu medeniyeti insanileştirmeyi önerir (Güngör, 1998: 197-200).

Sosyal Ahlak eserinden önceki yazılarda belli belirsiz modern Batı medeniyeti, insani yaşamın bütüncül bir adresi olarak gösterilmiştir. Bu eserde, modern Batı medeniyeti=makine medeniyeti tespiti ön plana çıkar. Batı/makina medeniyetinin aşırılıklarından kurtulmak için manevi değerlerin işe koşulması gerekliliği vurgulanır (Güngör, 1998: 201). Manevi değerleri önemsemek, modernite öncesine dönmek olamaz.

Güngör, medeniyet meselesinin sanayi öncesi toplum nostaljisine dönüştürülmemesi uyarısında bulunur. Her çağın koşulları ve imkânları birbirinden farklı olduğu için, geriye dönüş mümkün değildir. Medeniyet meselesini eski-yeni zıtlığına indirgemek de Batı-Doğu zıtlığına indirgemek de yanlıştır (Güngör, 1998: 201). Sorun bir kuvvet ve değer dengesi sorunudur ve bu sorun manevi değerlerin maddi kalkınmaya kılavuzluk etmesiyle çözümlür.

“Bugün dünyada kalkınma ve ilerlemenin ölçüsü sadece iktisadidir. Her türlü gelişme, üretimin süratlenmesi ve artması açısından değerlendirilmektedir. Fakat Batı dünyası dışındaki ülkeler Batı’nın çıkmazına düşerlerken, Batı’da da onların ihmal ettiği eski kültür ve medeniyetlere karşı büyük bir ilgi başlamış bulunuyor... Öyle tahmin edilir ki, Doğu memleketleri sanayileşme sırasında ihmal ve inkâr ettikleri öz değerlerini de yine Batı yoluyla yeniden öğreneceklerdir” (Güngör, 1998: 202-3).

Yukarıdaki alıntının son cümlesi, tüm eksilerine rağmen Batı medeniyetinin Batı dışı toplumlar için referans olmaya devam edebileceğini göstermektedir. Güngör bu yaklaşımı yıllar önce Türkiye için dile getirmiş ve “Garbı tanısaydık kendimize dönerdik” demişti (Güngör, 1963: 105). Türkiye’nin ve dünya toplumlarının kendi değerlerini Batı’dan öğrenebileceği umudu, nihai tahlilde Batı medeniyetine karşı pozitif yaklaşımın bir ifadesidir. Ancak bu pozitif yaklaşım ilerleyen yıllarda negatif bir görünüm alabilecektir.

Modernleşmeyi Batılılaşmaktan Ayırmak

Kültür değişmelerinin seçiciliği ilkesini vurgulayan Güngör’de, seçicilik, keyfilik anlamına gelmemektedir. 1980’de yayınlanan *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* kitabında kültür ve değişim olgularının karmaşıklığına ve zorunluluklarına dikkat çeker: “Kültür ile medeniyet arasında, başka bir ifadeyle, hayatın manevi nizamı ile maddi nizamı arasında kesin bir ayırım yapamayız”. Bu iki alan arasında psiko-sosyal bir etkileşim söz konusudur. Başka bir ülkeden sadece teknoloji almak istediğinizde değişim süreci manevi alanlara kadar uzanabilir ya da sadece manevi kültür unsurlarını almak istediğinizde değişim süreci maddi alanlara kadar uzanabilir. Burada, kültür değişmeleri-

nin tek boyutlu ve tek yönlü bir süreç olmadığı vurgulanmaktadır (Güngör, 1999: 17). Türkiye’de Ziya Gökalp gibi Milliyetçiler ve özellikle de Mehmet Âkif gibi İslamcılar tarafından savunulan Avrupa’dan sadece “bilim ve teknoloji” alınması lazım geldiğine dair modernleşme tezi, Güngör’e göre bazı temellere dayanmasına rağmen, “sosyolojik bakımdan yanlış”tır. Bilim ve teknolojinin ithal edilmesinin birtakım inançları, alışkanlıkları ve ilişkileri beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Güngör, önceki yazılarında medeniyetin maddi ve manevi unsurları kapsadığından, Batı medeniyetini benimsemenin kültür alanında da değişimleri getireceğinden söz etmişti; ancak kültürel alandaki değişimin niteliğinden/içeriğinden söz etmemiştir. Bu durumda, Batı medeniyeti Türk milleti için bir insan anlayışı, dünya görüşü, hayat tarzı ve değerler sistemi mi sunacaktır?, bu medeniyete intibak edebilmek için yeni kültürel unsurları alırken hangi kültürel unsurlardan vazgeçmek gerekecektir? gibi sorular cevapsız bırakmıştır.

Kültür ve medeniyet konusunu daha sistematik biçimde analiz eden *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* kitabı, kültürel alanda modern Batı medeniyetinden alınacak veya gelecek unsurların temel değerlerle değil (Güngör, 1999: 39), usul ile ilgili olduğunu ortaya koyar: Modernleşmenin “en göze çarpıcı en cazip” boyutu teknolojidir. Bilimsel bilginin üretime ve hizmetlere uyarlanması anlamına gelen teknoloji, “çalışma disiplini, rasyonel düşünce, ufuk genişliği” gibi unsurları da hayata geçirerek, geliştiği veya yayıldığı toplumun kültürel yapısını ve değerler yapısını da etkiler. Modern teknolojinin, dünyada bütün toplumlar tarafından arzu edilir olması, dünyanın kültür ve değerler yönünden birbirine benzemesi sonucunu doğurmaktadır (Güngör, 1999: 22, 31).

Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik kitabında “modernleşme”, “sanayileşme” ve “Batılılaşma” kavramlarının sosyal bilimler literatüründe birbirinin yerine kullanılmasının yanlışlığına dikkat çekilmiş olması, Güngör’ün düşünsel serüvenindeki değişimin bir başka göstergesidir. Modernleşme ve Batılılaşma olguları birbiriyle ilişkili yönleri olmasına rağmen aynı şey değildir. O, sosyal bilimlerde basit ve yaygın olan “Batı’da sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan değişmeye ‘modernleşme’, Batı dışında kalan cemiyetlerin bu değişmeye uyma çabalarına ise ‘Batılılaşma’ adı verilir” tanımlarını hatırlatarak, tartışma niyetini ortaya koyar. Zira modernliği, Batılılaşma olarak algılayan yaklaşım, gelişmekte olan toplumların kültürel farklılıklarına

duyarsız kalmıştır (Güngör, 1999: 31, 167).

Sanayileşme sürecinin tekilleştirici/odaklaştırıcı özellikleri ile kültürel entitelerin farklılaştırıcı özellikleri gerçekliğinden hareket eden Güngör, modernleşme ile Batılılaşmayı ayrıştırdığında, kültür değişimlerinde ulusal kültürlerin rolüne daha fazla ağırlık vermiş olur. Onun, ulusal kültürü kuvvetli olan Batı-dışı toplumların Batılılaşma süreci yaşamadan modernleşebileceğine dair kanaati zamanla daha da kuvvetlenmiştir. 1975 yılında kısaca değindiği Japonya örneğine tekrar değinir:

“Sanayileşen cemiyetlerin birbirine daha çok benzemeleri gerçekten herkesin göreceği kadar açık bir durumdur. Fakat bu benzerliklerin kültürün temel değerlerinde de birlik yaratacak şekilde geliştiği tartışılabilir... Japonya, aynı medeniyet içinde gelişerek sanayileşen Batılı ülkelerden tamamıyla farklı bir geleneği temsil etmektedir ve modernleşmeyi onlarla eşit ölçüde belki bazı noktalarda daha kuvvetle başarmıştır” (Güngör, 1999: 39).

Bu derinlemesine analiz, onun M. Turhan ve terminolojisinin etkisinden kurtulma çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu analizin bir başka sonucu ise Güngör’ün sıkça eleştirmiş olduğu Z. Gökalp’in 1910’larda ısrarla savunduğu ve 1920’lerde terk etme sürecine girdiği hars-medeniyet kuramına yakınlaşmış olmasıdır. Gökalp 1917 tarihli *Milli İctimaiyat* makalesinde, “Muasırlaşmak başka şey, Avrupalılaşmak ise başka şeydir” (Gökalp, 1981: 121; Özyurt, 2005: 191) diyerek, Avrupa medeniyetine dâhil olmanın Avrupalılaşmak demek olmadığını vurgular. Buna rağmen 1923’te yayınlanan *Türkçülüğün Esasları*’nda aynı medeniyet çerçevesine ait milletler arasındaki kültürel benzerliğin kaçınılmazlığını vurgulamaya önem vermesi ise dikkat çekicidir (Parla, 1993: 68-9). Milliyetçilik ideolojisini kuramsal olarak hars-medeniyet ayrımı ekseninde inşa eden Gökalp, milli-devlete kavuşunca ideolojisindeki ağırlığı medeniyete kaydırmış ve medeniyet değiştirmenin milli kültür üzerindeki yıkıcı etkilerini görmezlikten gelmiştir (Heyd, 1950: 66; Özyurt, 2005: 191). Güngör’ün son yazılarında modernleşme ile Batılılaşmanın farklı şeyler olduğuna dair vurgular, onu Gökalp’in hars-medeniyet kuramının daha ötesine taşıyarak Mehmet Âkif’in marifet-fazilet kuramına (Özyurt, 2011) yakınlaştırır. Güngör’ün medeniyet ve modernleşme algısı ve kullandığı terminoloji, yazı hayatı boyunca değişime uğramıştır. Seksenlere gelindiğinde bu değişim daha belirgin hale gelir. 1980’de yayınlanan *Kültür Değişimleri ve Milliyetçilik* kitabında ilk olarak modernleşme ile Avrupalılaşmanın aynı şey olmadığını açık biçimde belirtir: “modernleşmek için mutlaka Avrupalı olmak gerekmez”. Bir milletin başka milletlere ait olan kültürü olduğu gibi almasına başta o milletin tarihi izin vermez.

Bir milletin hayatı sayılan tarih, milletin koşullara verdiği tepkilerin hikâyesinden ibarettir. Bu tepkilerden doğan, inançlar, normlar ve davranışlar ise milletin kültürünü oluşturur (Güngör, 1999: 26).

Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* kitabında başlattığı modernleşen ulusların benzerliği ve farklılığı tartışmasını 1982’de yayınlanan *Dünden Bugünden: Tarih Kültür ve Milliyetçilik* kitabında daha kapsamlı biçimde sürdürür. Önceki kitabında modernleşme ve Batılılaşma olgularının birbiriyle ilişkili yönleri olmasına rağmen aynı şey olmadıklarına dikkat çekmişti. Şimdi düşüncesini daha net biçimde ortaya koyar: “modernleşme ile Batılılaşma basit bir kelime farkından ibaret değildir, tamamen değişik dünya görüşlerini ifade eden kavramlardır” (Güngör, 1997c: 22-3). Türkiye’de siyasal elitler 1950’lere kadar modernleşme hedeflerinden ziyade Batılı olma hedefini benimseyerek, iktisadi kalkınmadan ziyade hayat tarzının değişimine odaklanmıştır. Mecburi kültür değişmesi tarzında yürütülen Batılılaşma hareketi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında “makul sınırlar içine girmiş”tir; iktidar sahipleri kendi istediği şeyleri sırf Batı’da böyle olduğu için artık halka dikte ettirmemektedir. Demokratikleşme sürecinde kültür politikası, eski hatalardan uzaklaşarak, “daha rasyonel ve ilmi” bir çerçevede yürütülmektedir: “artık ‘Batı’ ile ‘medeniyet’ kavramları birbirinin aynı değildir” (Güngör, 1997c: 104).

Daha önce Batılılaşma kavramını açık biçimde tartışmaya açmış olan Güngör, burada “medeniyet” kavramını da tartışmaya açar. Batı, muasır medeniyeti ne ölçüde temsil edebilmektedir? Modern dünyada tekli medeniyet algısı gerçeklikle ne ölçüde uyumludur? 70’li yılların ortalarında Batı medeniyetinin içindeki ciddi toplumsal sorunlara dikkat çekerken, artık bu medeniyetin mükemmel olmadığını hatırlatma ihtiyacı hissederek Batı toplumlarının kendilerini medeniyetle özdeşleştirmelerini ve tekil medeniyet söylemini sorgular:

“Bugünkü Batı medeniyetinin ve dolayısıyla bugünkü Batı cemiyetinin insanlığın eriştiği son merhale diye görülmesi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Batılı düşünürlerin kafasına kuvvetle yerleşmiş bir fikirden doğuyordu: ‘Medeniyet insanlık tarihi boyunca tek çizgili bir yol takip etmiştir ve bu yol daima daha mükemmel doğru olmuştur’” (Güngör, 1997c: 128).

Kendilerini ilerlemenin lokomotifi olarak gören Batılı toplumlar, kendi kültürlerine egemen olan sanayileşme, demokrasi, laiklik, bireycilik ve pozitivizm ilkelerini medeniyetin temel unsurları olarak görüp, bu ilkelerle bağdaşmayan her şeyi “ilkel” olarak adlandırmışlardır. Güngör, on dokuzuncu

yüzyılda belirginleşen bu medeniyet anlayışının, Batı sömürgeciliğiyle yakın ilişkisine dikkat çeker: Sanayileşmiş Batı toplumları dünyayı kendi çıkarları ekseninde dönüştürme emelini medeniyet maskesinin arkasına gizlemiştir. Her türlü insani ve toplumsal gelişmenin göstergesi kabul edilen sanayileşme, demokrasi, laiklik, bireycilik ve pozitivizm modern dönemdeki sosyal ve siyasal reformların amacı haline gelmiştir. Reform süreçlerinin öznelere, aynı medeniyet anlayışına sahip olan Batılı devletler ile Avrupa dışındaki ülkelerin aydınlarıdır. Batılılar kendi güçlerinin tüm dünyaya yayılmasını “medeniyetin yayılması” olarak adlandırmışlardır. Üçüncü dünya aydınları ise talep ettikleri veya uygulamaya koydukları reformları Batılı ülkeler gibi güçlü olmanın basamakları olarak görmüşlerdir (Güngör, 1997c: 129-130). Bu eleştirel analiz, medeniyetin tekilliği ve Batı medeniyetinin diğer medeniyetlerden üstünlüğü anlayışını temelden sarsar.

Güngör’ün milli kültürü inşa arayışı, onu önce milli kültür savunusuna ve ardından Batı medeniyetinin karşısında Türklerin içinde yer aldığı mevcut medeniyetin savunusuna ulaştırmıştır. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* kitabında (1975) medeniyetin “tek istikametli ve ileriye doğru bir gelişme” olduğunu belirtmişti; yedi yıl sonra yayınlanan *Dünden Bugünden: Tarih Kültür ve Milliyetçilik* kitabında (1975) bu düşüncenin tamamen zıttı bir sonuca ulaşılmıştır: “Medeniyetin bir tek olduğu doğru değildir; onun hep ileriye doğru gittiği ve zaman içinde bir sonraki halin bir öncekinden daima daha ‘ileri’yi temsil ettiği de doğru değildir” (Güngör, 1997c: 130). Bu cümle, iki asır süren ve zaman zaman hızlanan Batılılaşma politikalarının yanlışlığını ve bu politikaları devam ettirmenin, gereksizliğini açık biçimde ortaya koyar. Güngör, Batı medeniyetinden arzulanan iktibasların yapılmasının her zaman beklenen sonuçları vermediğini görmüştür. Bu durum iki önemli sonuç doğurmuştur: a) Modernleşme ve Batılılaşma kavramları iyice birbirinden ayrılmıştır. b) Türkiye’de ve Batılılaşma politikası izleyen diğer toplumlarda Batı karşıtı bir muhalefet gelişmiştir (Güngör, 1997c: 151).

Dünden Bugünden: Tarih Kültür ve Milliyetçilik kitabında adım adım geliştirilen sanayileşme ile Batılılaşmanın aynı şey olmadığı, modernleşme ile Batılılaşmanın aynı şey olmadığı, Batı’nın medeniyetin tek temsilcisi olamayacağı tezleri, kitabın geneline hâkim değildir. Yer yer Türk kültürünü korumaya önem vererek Batılılaşmaya devam edilebileceğine dair bir izlenim görülür. “Türkiye bir yandan Batı medeniyetine intibak etmeye çalışan bir ülke, bir yandan da kendi kültürünün yarattığı hususi durumlar içinde ele alınması gereken bir ülkedir” (Güngör, 1997c: 144). Bu cümlede “intibak”

kavramı açık ve eşit bir kültürel etkileşim sürecini değil, Türkiye'nin Batı medeniyetinin üstün yönlerini iktibas etmesi ve bu iktibasın doğurduğu hususi sorunlara çözüm bulması anlamına gelir. Bu kültürel alış-verişte Türkiye alıcı konumdadır. Meselenin yeniden, sanayileşmeye ve sanayileşmenin diğer kültürel alanlara etkisine indirgenmiş olması dikkat çekicidir:

“Batılılaşma kavramı hangi duygusal tavırla karşılanırsa karşılanırsın, Türkiye Batılılaşan bir ülkedir. Başka bir ifadeyle, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde geliştirilmiş bir teknoloji ve onunla birlikte birtakım değerleri, adetleri benimsemeye çalışmaktadır. Şu halde her şeyden önce teknolojik değişimin yarattığı sosyal ve kültürel değişimlerle karşı karşıyayız” (Güngör, 1997c: 144-5).

Bu paragraf, normatif bir içeriğe mi sahip yoksa nesnel bir durum tespiti mi yapmakta, dahası sosyal bilimlerdeki yaygın kabullerden kaynaklanan bir terminoloji sorunu mu yaşanmaktadır? Soruların cevabı her ne olursa olsun, şimdilik Güngör'ün medeniyet, modernleşme ve Batılılaşma konusundaki düşünceleri okuyucuya sistematik biçimde sunulmamakla birlikte birtakım müphemlikler de barındırmakta olduğunu söylemekle yetinelim.

Güngör, Türkiye'deki zorunlu kültür değişimleri niteliği taşıyan resmî Batılılaşma politikasını ısrarlı biçimde eleştirmesine rağmen, halkın iradesinin iktidara yansımaya imkân veren modern “demokrasi”nin Batı siyasal kültürünün bir parçası olduğunu belirtmiş ve bu durumu içtenlikle takdir etmiştir. Onun modern Batı medeniyetinde gördüğü bir başka olumlu unsur ise milli-devlet olgusudur. Modernleşme sürecinde Batı'nın örnek alınması onda bir yandan kültürel çözülme endişesi yaratırken, diğer taraftan Batılı devletlerin yakından tanınmasının milli bilinci güçlendireceğine dair beklentisini yükseltir: “Milli kültür davası, Batılılaşmanın bir gereği”dir. Batı devletleri milli kültür temelinde kurulmuştur (Güngör, 1997c: 158). Ancak o son yazılarında, “modernleşmeyi Batılılaşmadan ayırma fikri”nin milliyetçi hareketleri güçlendirdiğini ve güçlendireceğini ifade etmiştir. Başlangıçta siyasal bağımsızlık hareketi olarak ortaya çıkan milliyetçilik, bağımsızlık sonrasında “milli kültür hareketi”ne evrilir (Güngör, 1997c: 151).

Alternatif Medeniyeti Aramak

Güngör'ün son yazılarında Batı karşıtı konumunu vurguladığı milliyetçiliğin, günümüzde güçlü bir küreselleşme karşıtı söyleme sahip olması dikkat çekicidir. Batı karşıtlığı ve küreselleşme karşıtlığı farklı modernlik arayışına ilgiyi artıran veya onunla iç içe geçmiş yaklaşımlardır. Ancak Güngör, Batı medeniyetinin karşısına geleneksel medeniyetlerle değil yeni bir medeniyetle çıkmak isteyen bir söylem geliştirir. Bu yeni Türk medeniyeti veya yeni

İslam medeniyeti olabilir.

1975 yılında, milliyetçiliğin bir “medeniyet davası” olduğunu söyleyerek, milli kültürü medeniyete temel yapmak düşüncesinden bahsetmişti (Güngör, 1986: 113). Yedi yıl sonra aynı düşünce aynı naiflikle tekrar dile getirilir:

“Milliyetçiler Avrupa medeniyetinin hegemonyasına karşı Türk milletinin kendi özünden bir medeniyet yaratma gayretindedirler... Kısacası, Avrupa'nın temsil ettiği ve bütün dünyaya 'evrensel' diye kabul ettirmeye çalıştığı medeniyete karşı bir alternatif getirme niyetine ve potansiyeline sahip tek zümre milliyetçilerdir” (Güngör, 1993: 393 [1981]).

Güngör 1981 yılında yayınlanan İslam'ın Bugünkü *Meseleleri*'nde İslam dünyasının ve İslamcı hareketlerin sosyolojik analizini yapar. Kitap, İslami hareketlere ve İslamcılık düşüncesine Güngör'ün dışarıdan baktığını, ancak pek de uzak olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ona göre yirminci yüzyılda İslam davasının önceliği siyaset değil kültür, sanat ve “medeniyet davası” olmalıdır:

“Müslümanlar yeni bir medeniyet kurarak varlıklarını korumak ve yüceltmek mecburiyetinde bulunuyorlar. Bu ise her şeyden önce fikir ve sanat alanında yoğun gayretler sarf etmekle mümkün olur. Biz şahsen Türkiye'de yeni nesillerin bu şura gitgide daha yaklaşmakta olduklarını görüyoruz. Burada yazdıklarımızı onların verdiği ümidin bir meyvesi sayılabilir” (Güngör, 1997b, 13).

Güngör, Müslüman toplumların veya Türkiye'deki İslamcılarının alternatif medeniyet ve modernlik arayışlarına neden olumlu baktığının izahını şöyle yapar: 1960'lar ve 1970'lerde halkın milli duyarlılığı ve gençlerin talepleri İslamcı ve Türkçü aydınları birbirine yakınlaştırmış ve “milliyetçilik ile İslamcılık birbiri içine girmiştir” (Güngör, 1997b, 24, 137). Bu yorum, Türkiye'de Türk-İslam sentezi olarak ifade edilen zihniyetin güçlü sosyolojik temellerinin olduğunu vurgular.

Güngör'ün 1980'lerde Batı medeniyetine bakışını köklü biçimde değiştiren, Türkçüler ile İslamcılar arasındaki yakınlığa vurgu yapmış olması anlamlıdır. Milliyetçiliği ne bir doktrin ne de dogmatik bir siyaset tarzı olarak görmemesi, ona farklı hareketler ile esnek ilişki kurma imkânı verir (Güngör, 1997c: 140). Onun milliyetçiliğini, milletin genel eğilimleri belirler gibidir: Milleti belli bir kalıba sokma arzusu olmayan milliyetçiler, “millet hangi kalıbı almak istiyorsa ona bu istikamette yardımcı olmayı prensip edinmişlerdir” (Güngör, 1997c: 137-8).

Müslümanların yeni bir medeniyet kurma mecburiyetinden bahsetmiş olan Güngör, bu doğrultuda hâlihazırda belli bir mesafe alındığını da göz-

lemlemiştir. Daha önce Japonya'nın kendi medeniyetinden kopmadan özgün bir modernleşmeyi başardığını belirtmişti (Güngör, 1999: 39). Seksenli yıllarda ise İslam ülkelerinin, benzer imkâna ulaşmanın umudunu verdiğini belirtir: İslam dünyası için artık Batı ile karşılaşma, “onun modelini iktibas etmek değil, onunla kültür alışverişinde bulunmak” anlamına gelmektedir (Güngör, 1997b, 17). Türkiye'deki İslamcılar da modernleşmenin başlangıcındaki tereddütleri aşıp, zamanla kalkınmacı bir kimlik kazanarak “iktisadi ve teknolojik gelişmenin ön safına geçmiş”tir (Güngör, 1993: 488 [1985]). Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra altmış yıl İslam coğrafyasının Batı hâkimiyetinde kaldığını belirten Güngör (1997b, 23-4)'e göre, seksenlerdeki İslami uyanışla birlikte mevcut kuvvet dengesi de değişmeye başlamıştır. Yeni süreç, yeni bir özgüvenle Batı'nın kültürel hâkimiyetinden çıkıldığını göstermektedir. Modernizmin getirdiği toplumsal ıstıraplara çözüm olacak bir modern ideoloji bulamadıkları için metafizik bunalım yaşayan Müslümanlar, esas çözümün İslam'ın “denge felsefe”sinde olduğunu kavramaya başlamışlardır. İslam, metafizik sorunları realitenin üzerine çıkarak çözerken, bu dünyanın gerçekliğini de kabul eder (Güngör, 1997b: 77). Bireysel ve toplumsal hayatın aşkın değerlerle düzenlenmesi, modernizmin veya teknoloji uygarlığının insanlığı tahrip edici sonuçlarından kurtulmayı mümkün kılacaktır.

Güngör'ün seksenli yıllardaki medeniyet analizini, Batı medeniyetinden İslam medeniyetine dönüş çağrısı olarak değil, Batı medeniyetinin karşısında bir İslam medeniyeti “inşa etme” arayışı olarak görmek yerinde olur. Bir milliyetçi olarak Güngör, milli kültür için tarih bilincine güçlü vurgular yapmış olmasına rağmen, milli kültürü inşa etmenin gerekliliğini de sık sık vurgulamaktadır (Güngör, 1999: 46; Güngör, 1993: 85, 87). İslam medeniyetini inşa etme söylemi, milli kültürü inşa etme söylemiyle çelişki oluşturmaz. Gökâlî ve Turhan'la başlayan Batı medeniyeti içinde millet olma arayışı, şimdi İslam medeniyeti veya İslam ümmeti içinde millet olma kararıyla sonuçlanmış gibidir. Milli kültürlerin varlığını kabul etmek, Güngör'e göre, günümüzde yeni bir İslam medeniyetinin gelişmesinin en önemli garantisini oluşturur. Tarihteki İslam medeniyeti ve Osmanlı tarihi de ümmet içinde millet olmanın mümkün olduğunu göstermiştir (Güngör, 1997b, 151, 163).

Güngör'ün Batı medeniyetine karşı çekinceler geliştirme süreci, onun medeniyetin içeriği hakkındaki algısının değişimiyle eşzamanlı gelişir. Son zamanlarda Batı medeniyetinin bilim ve teknolojik başarısını manevi alana yansıtamamış olmasına daha sık dikkat çeker. Batı, medeniyet konusunda dünyaya model olmaktan ziyade kendi sorunlarını çözemeyecek bir ko-

numdadır. 1975'te yayınlanan *Sosyal Ahlak* kitabında Doğu toplumlarının sanayileşme sürecinde "ihmal ve inkâr ettikleri öz değerlerini Batı yoluyla yeniden öğrenecekleri"ni dile getirirken, daha sonraları (Güngör, 1998: 202-3) manevi gelişimin adresinin doğrudan Doğu olduğunu açık biçimde vurgulamıştır (Güngör, 1993: 426).

Bilimsel bilgiyle biçimlenmiş olan Batı modernitesi, "çalışma disiplini, rasyonel düşünce, ufuk genişliği" (Güngör, 1993: 426) sağlayabilir. Ancak insani gelişimin temeli olan vicdanlı bir ahlak ortaya koyamaz. Çünkü;

"İnsanın davranışının asıl menşei akıl değildir. İnsan insiyaklarıyla hisleriyle davranır... Vicdan dediğimiz şey, bizim bütün ahlaki davranışımızın temelidir. Vicdanın da hiçbir akli tarafı yoktur. Akıllı insanın kötülük yapmaması için kendi başına bir sebebi yoktur" (Güngör, 1993: 428-9 [1979]).

Daha önceden kalkınma meselesine indirgenmiş olan medeniyet konusu, burada genişletilerek daha insani bir eksene oturtulmaya çalışılır. Pozitivizm ve rasyonalizmin modernitede yok ettiği, irrasyonel ve sezgisel bilgi kaynaklarının öneminin yeniden kavranması, epistemoloji ve ontolojiyi önemseyen alternatif bir medeniyetin çıkış noktası olabilir. Bu yaklaşım "kalkınmacı" kimlik ile geleneksel kimliği birleştirmeyi gerektirmektedir.

Güngör'ün seksenli yıllarda yaptığı analizlerin bir başka özelliği, terminolojisinde "muhafazakârlık" kavramına yer vermesidir. O yıllarda Türk sosyal bilimlerinde muhafazakârlık kavramı "gericilik" ile özdeş bir kullanıma sahip iken, onun kavrama olumlu bir anlam yüklemesi dikkat çekicidir. Muhafazakârlık kavramının onun literatürüne olumlu bir anlamda girmesi, modernleşme ve sanayileşme sürecinde kültür değişmelerine bakışının değiştiğini gösterir. O, ilk yazılarında teknoloji ve sanayileşmenin değer değişimlerini de içerebileceğini vurgulamıştı, son yazılarında "teknolojinin değer yaratmadığı"ni ve değerlerle çelişmediğini vurgular: "Teknoloji ile çok yakından teması olanlar, Avrupa'nın modern ekonomisini ülkeye sokmakta birinci derecede rol ve mevki sahibi olanlar çoğunlukla 'muhafazakâr' dediğimiz insanlardır" (Güngör, 1999: 20-1).

Muhafazakârlık, değişimden yana olmak ve ona karşıt olmak ikilemi üzerinden anlaşılacak bir olgu değil, değişimde benimsenen usule göre anlaşılacak bir olgudur. İnkılapçılar, modernleşmeyi bir zihniyet değişimi olarak görmüş ve pratikte yaşam tarzının değişimini ön plana çıkarmış planlamacılar. Muhafazakârlar ise "sanayileşme, yani Batı teknolojisinin ayırt edici tarafını benimseme ve uygulama"yı önemsemiş hatta bunu "siyasi ihtiras" haline getirmişlerdir. Muhafazakârlar, sanayileşme karşıtlığının değil, ülke-

deki sanayileşmenin öncüsü olmuşlardır (Güngör, 1999: 43). Güngör'ün ulaştığı sonuç, hocası M. Turhan'ın kültür değişmelerine ilişkin tezinin bir yönünü doğrular diğer yönünü ise reddeder. Ülkenin kalkınması için zorunlu kültür değişmesi modelini benimseyen inkılapçılar, Batı'nın manevi kültür değerlerini ve yaşam tarzını benimsemeyi toplumsal kurtuluş için zorunlu görmüşlerdir; muhafazakârlar ise, ilgilerini sanayileşme ve Batı teknolojisine odaklandırarak memleketin kalkınma yolunda mesafe almasını sağlamışlardır (Güngör, 1999: 44-5). Diğer taraftan muhafazakârların modernleşme yolunda topluma kazandırdığı ivme, Batılılaşmadan da modernleşmenin mümkün olduğuna dair kabulleri yaymış ve güçlendirmiştir. Turhan'ın tekil Batı medeniyet anlayışından hareket eden Güngör, zamanla bu düşünceden uzaklaşarak modern zamanlarda farklı medeniyetleri hayata geçirmenin gerekli ve mümkün olduğu sonucuna varmıştır.

Güngör'ün ilk yazıları, eski medeniyeti bıraktığımız ve yenisini de henüz benimseyemediğimiz için bir toplumsal buhran içinde olduğumuzu, ancak doğru bir Batılılaşma ile sosyal sorunlarımızın çözüme kavuşacağını söyler (Güngör, 1963: 6, 105). Bu, esasında o dönemde Türk milliyetçiliğine hâkim olan ve Güngör'ün hocası M. Turhan tarafından da bilimselleştirilmiş bir söylemdir (Doğan, 2018: 21). *Dünden Bugünden: Tarih Kültür ve Milliyetçilik* kitabında “eski medeniyetimizin yetersizliği, yenisinin ise bir türlü alınamayı” yönündeki kalıplaşmış söylemi terk eder. Önyargularla hesaplaşmanın zamanı gelmiş gibidir. Eski medeniyetimizin yetersizliği söylemi yerini Batı medeniyetinin tüm dünya ve insanlık için model olup-olamayacağına sorgulanmasına bırakmaktadır (Güngör, 1997c: 128).

Eski medeniyetimizi temel nitelikleriyle yeniden referans haline getirmek, Güngör'ün sosyal bilimcilere, milliyetçilere, muhafazakârlara ve tüm vatandaşlara gösterdiği bir hedefdir. O, bu hedef doğrultusunda kendisine de ödevler belirleyerek, kısa sürede İslam'ın Bugünkü Meseleleri, İslam Tasavvufunun Meseleleri ve *Tarihte Türkler* kitaplarını hazırlamıştır. Eski medeniyetin İslami niteliğinin, milliyetçiler için bir çekince nedeni olmayacağını belirtme ihtiyacı hisseder. Milliyetçileri birleştiren fikirlerden birinin İslam dini olduğunu hatırlatır. Gelecek, geçmiş temeller üzerinde kurulacaktır. Milliyetçiler tıpkı devlet, millet ve vatan gibi tarihi de bölünmez kabul eder. Onun Türk tarihinin bölünmezliğine yaptığı vurgu, dolaylı olarak Gökalp'in kültürel saflık anlayışına ve Osmanlı tarihini milli tarihin kapsamından çıkarmasına yönelttiği en sert eleştiridir (Güngör, 1997c: 142). Gökalp, dil konusunda “Türkçeleşmiş olan Türkçedir” ilkesini benimsemiş-

ti; Güngör ise bu yaklaşımı genişleterek kültürün tüm alanlarına uyarlayarak tarihte Türkler tarafından benimsenmiş olan tüm kültür unsurlarının Türk kültürünün ve tarihinin bir parçası olduğu düşüncesini geliştirir. Bu yaklaşım Güngör'ün millet anlayışının daha dinamik, etkileşime açık, gelenekle barışık olduğunu gösterir. Güngör, 1930'larda güçlendirilmeye çalışılan laik milliyetçilik anlayışı (Mardin, 2007: 231) yerine İslam'la ve Osmanlı ile barışık bir milliyetçilik anlayışına sahip olmanın Türk milletinin geleceğini güvence altına alacağını göstermeye çalışır.

Sonuç

Güngör, hayatının hiçbir döneminde modernleşme karşısında saf geleceğin savunuculuğunu yapmamıştır. Gökalp, yenileşme devrinde tarihle ilgiyi kesmenin lüzumundan bahsetmiş (Gökalp, 1982: 26) ve Türk kimliğini öğrenmek/öğretmek için halktan ziyade tarih kitaplarına bakmayı tercih etmiş, burada da Osmanlı ve İslam tarihine ilişkin çekinceler oluşturmuştur. Güngör'e göre, tarihe ve geleneğe yapılan itiraz toplumun hayatına yönelmiş bir tehlike demektir. Ona göre, Türk aydınının asıl görevi, "hakiki ve modern bir kültür birliği yaratabilme"nin yollarını göstermektir. Burada amaç, Türk kültürüne ve kimliğine uygun bir modernliğin imkânını oluşturmaktır. Türk modernleşme serüveninde aydınlar kendilerinden beklenen görevi yerine getirememiş; modernlik adına baskıcı ve zorlayıcı rejimler kurarak mevcut kültürü Batı kültürü ile ikame etmeye çalışmıştır. Geniş halk kitleleri ise demokratik pratikleri benimseyerek modern siyasi rejimin savunuculuğunu yapan bir tutum izlemiştir (Güngör, 1986: 33-4). Demokrasi, ilkesini siyasal modernleşmenin temel göstergesi kabul eden Güngör, aydınlardan halka sevgi ve saygı duymalarını ve halkın kendi başına doğru yolu bulacağına inanmalarını bekler (Güngör, 1998: 181).

Güngör kendini Gökalp-Turhan geleneğine yerleştirse de bu gelenekle sürekli bir hesaplaşma içindedir. Gökalp'e yönelttiği eleştiriler açıktır, ancak düşüncesindeki değişimler zamanla birçok konuda onu Turhan'ın düşüncelerinin de karşısına yerleştirecektir. Bu bağlamda Güngör, Gökalp-Turhan geleneğini devam ettiren bir halka olmak yerine milliyetçi düşünce içinde "miladi kendisinden başlatan" bir düşünürdür (Yılmaz, 2008a: 650).

Muhafazakârlar ile İnkılapçılar arasında konumlanan Turhan (Bora, 2017: 358), Türkiye'nin bir milli-devlet olduğu halde henüz bir milli kültüre sahip olmadığını düşünür. Milli kimliği ve milli kültürü kurabilmek için "hakiki Batıcılığa" ihtiyaç vardır (Yılmaz, 2008b: 555-6). Hakiki Batıcılık,

değişimi akliselimle yerli ve milli dokuya uygun biçimde gerçekleştirmeyi ima eder (Bora, 2017: 358). Turhan'ın düşüncesini önemli kılan, laik Türk aydınlarının savunuculuğunu yaptığı toplumun alacağı biçimin entelektüeller tarafından belirleneceği anlayışına (Mardin, 2007: 215) bilimsel bir argümanla karşı çıkmış olmasıdır.

Gökalp-Turhan geleneğine yakın olduğu zamanlarda Güngör'ün Batılılaşma ve “çağdaş bir Türk milli kültürü kurma” gibi hedefleri vardır (Yılmaz, 2008a: 651). Ancak Güngör'de muhafazakârlık, diğer bir ifade ile “tarihsel sürekliliğin sesi olma” çabası, daha güçlü olmuştur (Sözen, 2009: 206). Güngör'ün Batıcı modernleşme yaklaşımından uzaklaşarak, “medeniyete bağlı bir kültür değişmesi”ni savunan bir çizgiye gelmesi ve kültürlerarası etkileşimin gerekliliğini daima savunmuş olması demokrasi, rasyonelleşme, sanayileşme gibi olguları anlama konusundaki ısrarının devam ettiğini gösterir (Şan, 2014: 335-6).

Güngör'ün yetmişli yıllarda Batı uygarlığına yönelttiği eleştirilerin önemli bir boyutu manevi kalkınma sorununu gündeme getirir. Batı medeniyeti yayıldığı her yerde milli kültürleri yok etmekle medeniyete yeni ve farklı boyutlar katacak kaynakları kurutmuş olmaktadır. Diğer taraftan Batı kendi insanı için de hayatı anlamlı kılacak değerler üretmekten yoksun kalmaktadır (Güngör, 1986: 114-5; 1998: 102-4). Latouche (1993: 93) da Batı kültürünün, “kültür-karşıtı” niteliğine dikkat çeker. Batı evrenselliği, “anlam yitimini ve boşluk toplumunu evrenselleştirmektedir”. Güngör ve Latouche'un gözlemleri, maddi kalkınmaya öncelik veren Batılı modernleşmenin ve Batı-dışı toplumların girdiği Batılılaşma sürecinin geleneği yok etmekle insanlığa sonsuz zararlar verebileceğini gösterir.

Güngör'ün kendini modernist elitlerin Batılılaşmacı ideallerinden uzaklaştırma çabası, ona ortaya çıkmakta olan aşağıdan modernliğin kapsamlı bir sosyolojisini yapma imkânı vermiştir. Aşağıdan modernlik, kimlik ve modernlik arasındaki paradoksları çözme doğrultusunda bir değişimdir. Bu değişimler, “tekçi bir modernlik anlayışından, çoğulcu modernlik anlayışına geçilmekte” olduğunu gösterir (Göle, 1998: 66, 68, 72).

Güngör'ün milliyetçilik anlayışında milli kültürün oluştuğu zemin, İslam ve Osmanlı tarihidir. Bunların yanında Türklerin diğer milletlerle yaptığı kültür alış-verişine de olumlu vurgu yapılır. Kültürü dinamik bir yapı olarak görmesi, onu özcü kuramcılardan/yorumcılardan uzaklaştırmıştır.

O, her kültürün kendine özgü nitelikleri olduğunu vurgulamasına rağmen katı bir milli kültür-yabancı kültür ayrımını doğru bulmaz. Dinamik ve değişken olan milli kültürü, geçmiş tarihin belli bir kesitinde aramak doğru olmadığı gibi, modernleşme politikalarının açık saldırılarına maruz bırakmak da doğru değildir.

Güngör'ün düşünsel serüveninde en önemli kırılmalar ve dönüşümler medeniyet konusunda görülür. Altmışlı yıllarda bilime ve tekniğe ulaşmak, ekonomik kalkınmayı sağlamak gibi maddi modernleşme odaklı amaçlarla medeniyetin adresi, Batı görülür. Yetmişli yıllarda medeniyeti manevi unsurları da kapsayacak biçimde algılayarak, Batı'nın topyekûn bir medeniyet modeli olarak benimsenme durumunu tartışmaya açar ve alternatif medeniyetin imkânları üzerine düşünme süreci başlar. Seksenli yıllarda ise İslam dünyasındaki ekonomik gelişmeleri ve Batı medeniyetine yöneltilen eleştirileri, Türkiye'de yeni bir medeniyet atılımı için bir imkân olarak görür.

Milli kültürün durumu, Güngör'ün milliyetçilik düşüncesinin ve sosyolojik analizinin önemli konularından biridir. İlk yazılarında içinde yer alınması gereken Batı uygarlığının yabancılaştırıcı etkilerine ancak oluşturulacak güçlü bir milli kültürle karşı konulabileceği düşüncesini dile getirir. Modernleşmeyi Batılılaşmadan farklı düşündüğünde, milli kültürün geleceği hakkındaki endişeleri de zayıflar.

Güngör'ün düşünsel serüveninin böyle bir analizini veya betimsel özeti yapılarak genellemelere ulaşmanın zorlukları hakkında birkaç şey söylenmezse bu çalışma eksik kalır. Zorluklardan birincisi, Güngör'ün yazılarının çoğunu akademik bir disiplin içinde sistematik olarak yazmayıp, genel okura hitap etmiş olmasıdır. İkinci zorluk, milliyetçi hareketin kanaat önderlerinden biri olarak, onun yazılarının siyasal sorumluluğunun bulunmasıdır. Üçüncü zorluk, Güngör'de yazma süreci ile düşünme sürecinin iç içe geçmiş olmasıdır; o yeni bir fikre ulaştığında bunu mütevazı biçimde paylaşır ve düşüncenin gelişimini zamana yayar. Dördüncü zorluk ise onun halkın düşüncelerine tercüman olarak halka yön vermek istemesidir. Son olarak onun düşünsel ve bilimsel etik sorumlulukla hareket etmesi; kendini ikna etmeyen şeylere başkalarını inandırmamaya özen göstermesidir.

Bu zorlukları birleştirdiğimizde Güngör'ün yazılarında manifestolardaki açıklığın değil, müphemliğin hâkim olduğu görülür. Bu müphemliğin dört nedeni olabilir: a) Milliyetçi bir yazar olarak Güngör, bir doktrin geliştirmeye hep mesafeli durur; b) Bir sosyolog olarak Güngör, olguların çok boyutlu ve çok katmanlı bir analizini yapmaya çalışır; c) O, Batı'ya ve Batılılaşmaya

yöneltiği tüm eleştirilere rağmen, soğuk savaş sürecinde Türkiye'nin Batı ile ittifakını olumlu karşılar. Batılıların bu ittifakın gereğini yerine getirmediğini gördüğünde ise Batı uygarlığına ilişkin eleştirilerini yoğunlaştırır. Yani konjonktüre göre halkın ve devletin çıkarlarını gözetir; d) Onun yazılarını kaleme aldığı 60'lı yıllardan 80'li yılların başlarına kadar sosyal bilimlerde literatüründe modernleşme, Batılılaşma, ilerleme konularında yeni özgün analizler, kavramsallaştırmalar ve tartışmalar yapılmıştır.

Güngör'ün düşünsel ve bilimsel yolculuğunu tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse; o, büyük bir sorumluluk duygusuyla büyük arayışı talep etmiş ve aradığı şeyin çoğunu kendi halkında görmenin huzuruna ulaşmıştır.

Kaynakça

- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, D. M. (2018). "Erol Güngör: Yeniden". *Cumhuriyet Dönemi Millî Düşünce Sistematiğinde Erol Güngör* içinde (17-22). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- Gökcalp [Z. Gökcalp] (1981). *Makaleler-VIII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökcalp [Z. Gökcalp] (1982). *Makaleler-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göle, N. (1998). "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Ders". *Doğu Batı Dergisi*, 2, 65-74.
- Güngör, E. (1986 [1975]). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1993 [1993]). *Sosyal Meseler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1996 [1988]). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1997a [1982]). *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1997b [1981]). *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1997c [1982]). *Dünden Bugünden: Tarih Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1998 [1974-5]). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (1999 [1980]). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güngör, E. (2012 [1963]). *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Heyd, U. (1950). *Foundations of Turkish Nationalism; The Life and Teaching of Ziya Gökalp*. London: The Harvill Press.
- Latouche, S. (1993). *Dünyanın Batılılaşması* (Çev. T. Keşoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özyurt, C. (2005). "Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Arayışı". *Doğu Batı*, 31, 179-198.
- Özyurt, C. (2011). "Mehmet Âkif'in Şiirlerinde Doğu Batı Gelenek ve Modernlik". *Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu [Balıkesir: 11-13 Mart 2011] Bildiriler Kitabı* içinde (261-280). Balıkesir: Balıkesir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

- Özyurt, C. (2018). "Erol Güngör'ün Tarihsel ve Çağdaş İslâm Sosyolojisi". *Cumhuriyet Dönemi Millî Düşünce Sistematiğinde Erol Güngör* içinde (23-38). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözen, E. (2009). "Erol Güngör", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-V: Muhafazakârlık* içinde (204-211). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şan, M. K. (2014). "Türk Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Ayrımı". *Sosyoloji Divanı*, 4, 325-339.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Yılmaz, M. (2008a). "Erol Güngör". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-IV: Milliyetçilik* içinde (650-657). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, M. (2008b). "Mümtaz Turhan". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-IV: Milliyetçilik* içinde (652-663). İstanbul: İletişim Yayınları.